

ЕСТЕТИКО-ДУХОВНІ ПЕРЕКОНАННЯ УКРАЇНЦІВ У НАРОДНИХ ЛІРИЧНИХ ПІСНЯХ

У статті розглядаються особливості відтворення світогляду українського народу в ліричних піснях. Характеризуються ліричні пісні як наймолодший рід пісенного жанру. Особливу увагу приділено розвитку співоцтва на Слобожанщині, зокрема, Сумщині. Виокремлюються поетико-виражальні засоби реалізації у фольклорних текстах етичних та естетичних переконань українців.

Ключові слова: світогляд, ліричні пісні.

Постановка проблеми. Протягом століть українська народна творчість була важливим засобом узагальнення життєвого досвіду народу, втіленням народної мудрості, світогляду та ідеалів. Завдяки фольклорній спадщині ми можемо ознайомитися із побутом далеких і близьких поколінь українців, уявити їх свята і будні, сповнені магічних і захоплюючих обрядів.

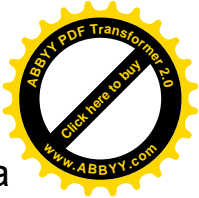
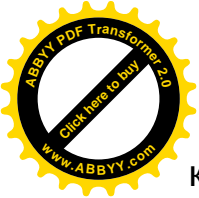
Мета нашої статті – простежити особливості відтворення психології українців у народних ліричних родинно-побутових піснях.

Завдання:

- виділити значення ліричної української пісні в сучасній українській державі та в нашому повсякденному житті.
- простежити зміни домінуючих світоглядних моделей світу під впливом історичних, соціальних, психологічних, ідеологічних чинників;
- дослідити взаємозв'язки між колективними естетичними нормами та індивідуальною естетичною позицією творців;
- виокремити поетично-виражальні засоби реалізації у художній тканині фольклорного тексту етичних та естетичних уподобань українців;

Лірика – рід художньої літератури, в якому у формі естетизованих переживань осмислюється сутність людського буття, витворюється нова духовна дійсність, розбудована за законами краси.

Як пише А. Ткаченко, «ліриці і на роду написано суб'єктивованою виражати авторське бачення світу, якщо її творець невідомий [5, 69]. У ній поєднуються унікальність переживання ліричного суб'єкта і загальнолюдський сенс цього переживання, підсилене значення

кожного слова і втягування його в музичну сферу; естетична самодостатність тексту і особлива мова поетичних формул, символів і – розімкненість у широкий культурно-історичний контекст доби.

Народні пісні є вагомим внеском України в загальнослов'янську і світову художню творчість. Незліченне й різноманітне їх багатство. Уважають, що їх записано понад 2 тисячі.

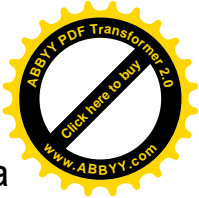
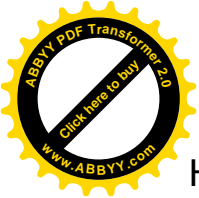
Один із перших збирачів народної пісні М. Максимович зазначав, що в українських піснях звучить душа українського народу і нерідко – його істинна історія. В українській пісні, як частині фольклору, втілені світоглядно-соціальні й естетико-художні переконання українців. І як частина фольклору вона має усі властиві йому ознаки: усність передачі й існування в устах носіїв, анонімність і колективність творення і побутування, імпровізаційність, варіативність, функціонування за законами усної традиції і притаманний усім видам первісного мистецтва синкретизм.

Народна пісня презентує традиційне бачення українцем прекрасного, героїчного, високого і низького, трагічного і комічного, відображає стереотипи поведінки етносу, які тісно пов'язані з його світоглядними уявленнями.

Характеризуючи ліричні пісні, можна сказати, що це наймолодший рід пісенного жанру. Їх становлення відбулося переважно у ХУІ–ХІХ ст.

Аналіз актуальних досліджень. Дослідники українського менталітету неодноразово зверталися до цього жанру українського фольклору. На пісенний матеріал спиралися у своїх наукових працях М. Костомаров, О. Потебня, М. Драгоманов, В. Антонович, М. Сумцов, І. Франко, М. Грушевський, інші фольклористи, історики, літературознавці, мовознавці. Вони підкреслювали величезну силу творчого генія українського народу, що виявляється в українській пісні і мові.

Із давніх-давен, із прадавньої історії український народ має славу народу дуже музичного. Українська пісня здобула для себе визнання в цілому світі. Наші ансамблі та хори отримували неодноразово найвищі місця на світових конкурсах та змаганнях.

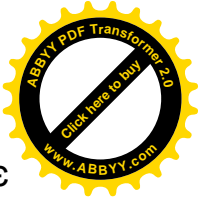
Наприклад, подорож Української капели з хоровим співом у 1919 та наступних роках по Європі та Америці була загальним тріумфом слов'янських хорів. Звичайно, за українцям була визнана першість.

Історія розвитку співоцтва на Слобожанщині досліджена І. Багалієм у книзі «Історія Слобідської України» (1993 р.), К. Черемиським у книзі «Шлях звичаю» (2002 р.), в «Описах Харківського намісництва кн. ХУІІІ ст.» В. Пірки, І. Гурій (1991 р.), М. Маркевичем «Украинские мелодии» (1832 р.). Дослідженню співоцтва приділили увагу П. Мартинович, В. Горленко, Є. Крист, М. Сумцов, Г. Хоткевич, В. Ємець, В. Мішалов та ін.

Мистецьке надбання стало важливим чинником формування національної свідомості наших земляків.

На Сумщині пісні записував П. Гнедич – «Матеріали по народной словесности Полтавской губернии» (1915р.), Б. Грінченко – «Этнографические метариалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях» (1899 р.), у 3 томах, О. Потебня – «Українські народні пісні в записах О. Потебні (1988 р.), В. Дубравін – «Пісні Сумщини. Фольклорні записи В.Дубравіна» (1989 р.), П.Чубинський – «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край. Материалы и исследования, собранные Чубинским» (1874 р.), у 5 т., І. Абрамов – «Черниговские малороссы. Быт и песни населения Глуховского уезда. Этнографический очерк» (1905 р.), І. Манжура – «Народні пісні в записах І.Манжури» (1974 р) та ін.

Виклад основного матеріалу. Пісні побутові малюють приватне життя як суспільства, так і окремої особи. У народній пісенній літературі це найширша і найбільше розвинена ділянка. Тут справді пісня охоплює життя людини протягом усього життя – від колиски до гробу. І тут знаходимо найрозвиненіші зразки як пісні індивідуально-одноголосної, так і гуртово-поліфонічної, а разом і найкращі явища, коли людина усвідомлює себе частиною певної нації. У піснях поєднуються людські почуття – від любові до ненависті, взаємини між членами родини, іншими людьми. На першому місці – кохання – вірне, зрадливе, взаємне, нерозділене, щасливе чи ні. Воно хвилює душу, тому пісні психологізовані, драматичні.

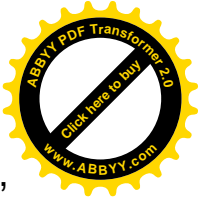

Реальне життя відступає на другий план. Тут майже немає побутових реалій. Закохані, ідилія, і небезпека все втратити. Незалежно від того, чи щасливе кохання, чи ні, усі пісні сумні і драматичні. Підсвідомо, що земний рай може бути втрачений.

Закохані – головні персонажі. Їхні почуття, вчинки, розмови показано у романтичному ключі: щирі розмови, таємні побачення... Зміст і форма творів підпорядковані культу почуттів, через який звеличується людська душа, яка може глибоко переживати. Герої – мрійливі, шляхетні, духовно багаті, сентиментальні.

Пісні про кохання як найдавніший пласт народної лірики, увібрали в себе елементи усіх історичних епох нашого народу. У них відбиті давні язичницькі вірування, пов'язані з древніми обрядами і культами, які особливо виразно звучать у піснях, давніших за походженням, де зустрічаються риси магії – ворожіння, чарування. Вони перегукуються з обрядовою лірикою, з якої запозичили елементи поклоніння стихіям і одухотворення сил природи, анімістичні уявлення, еротичні мотиви. Пізніші нашарування епохи християнства проявляються у піснях про кохання у вигляді морально-етичних норм, усталених в народі, переступивши які, молодята наражаються на вселюдський осуд. У такому поєднанні інтимна народна лірика вповні відображає визначальні риси української ментальності (доброту, лагідність, емоційність), пріоритетні цінності українців (вірність, взаємоповага, щирість), особливості етнопсихології (сентиментальність, чуттєвість, уразливість).

Друга, кількісно менша тематична група родинно-побутової лірики – пісні про сімейне життя. Вони дуже різноманітні за змістом, бо охоплюють різні грані буття: родинні стосунки, життєві конфлікти, побут та ін. Ці пісні відрізняються від пісень про кохання: у них немає романтичних картин, ідеалізованих почуттів. На першому плані – відтворення реальної дійсності, без прикрас і перебільшень, без поетизації. Елементи казковості поступаються місцем сірій буденщині, нелегкій праці, часто – жорстокій реальності.

Найпоширеніша тема – нелегка жіноча доля. Ці пісні, очевидно, складені жінками, що не знайшли щастя у сімейному житті. Іван Франко називав ці твори «жіночими невольничими псалмами». «Запримічу, що пісні жіночі, безперечно, найкращі і щодо змісту і щодо форми з всього, що коли-небудь витворила наша фантазія народна... Коли се правда, що мірою культурності народу може служити те, як той народ обходиться з жінками, то й се безперечна правда, що русько-український народ за сею мірою покажеться висококультурним [7, 136].

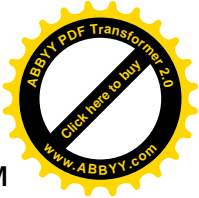
Жінка, насильно видана за нелюбого чоловіка, звертається до сил природи за допомогою. Будучи далеко від дому, вона просить вітер перенести слова про її недолю до рідної неньки, річкою засилає матері зів'ялу квітку, щоб мати зрозуміла, що її дочка зів'яла у нещасливому шлюбі («Ой по горах, по долинах»).

Ці пісні пройняті жалем, душевним сумом, навіть у тих, де сімейне життя не затьмарене серйозними проблемами, оспівується туга жінки за рідним домом, її сумовиті думки, породжені довготривалою розлукою з матір'ю, елегійними роздумами над тим, що минає молодість і настає старість. Причиною безрадісного існування була нелегка праця на полі і в домі, матеріальні нестатки, хвороби.

У ліричних піснях народ правдиво відтворив своє життя з його щоденними клопотами і миттєвими радощами, багатоголоссям людських стосунків із родичами і сусідами, усією палітрою почуттів, породжених різними життєвими обставинами. Глибина ліризму цих пісень виявляється не в опоетизації сімейного життя, а у відвертій правдивості, реальності його відтворення. Усі використовувані художні засоби спрямовані на те, щоб увиразнити картини буденного сімейного життя, не прикрашаючи їх, зворушити слухачів.

Постать матері у ліричних піснях підноситься на найвищу височінь. Образ матері як святины, як утрачена найвища правда:

Мати моя, мати, а де ж тебе взяти? /Тебе ні купити, ані заробити./ Поставлю я матір на божничок в хаті:/ на божничок гляну, то матір спом'яну./ Назад обернуся, сльозами заллюся [8, 97].

Українська народна поезія з її «релігією матері», з культом материнства досягла незрівнянної етичної сили й моральної чистоти.

Висока моральна краса світлого образу матері свідчить про чистоту й шляхетність народного світогляду, про існування в українському народі міцної і непорушної любові до свого роду, родини, до матері, а разом – і до своєї батьківщини.

Драматизовано змальована дійсність у третій групі пісень – про трагічні сімейні обставини, пов'язані з втратою членів сім'ї.

У першу чергу до них зараховують цикл сирітських пісень, в яких співчутливий український народ оплакував нелегку долю сироти, що з дитинства поневірялась поміж чужих людей, у наймах:

Подібною художньо-образною структурою характеризуються вдовині пісні, в яких змальовуються важка доля жінки, що залишилась без чоловіка і

Налетіли голуби із чужої сторони, / Сіли-пали голуби у дівоньки у дворі... [8, 123] – пісня, записана П. Чубинським у Роменському районі Сумської області.

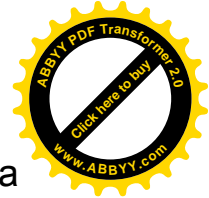
Чи пісня, записана С. П'ятаченком у с. Великий Вистороп Лебединського району Сумської області:

Усі гори зеленіють, / Де багаті жито сіють, / Тільки одна гора чорна, / Де сіяла бідна вдова [3, 28].

Ось пісня, записана в с. Марківка Білопільського району Сумської області:

Як посію хмелю високого, / Та й наварю меду солодкого, / Та й покличу з роду далекого. / За багатою сестрою коня пошлю, / Другій бідній сестрі перекажу, / Що багата сестра конем іде, / Вдова бідна сестра пішком іде. / Що багата сестра з калачами, / Вдова бідна сестра з діточками, / Що багата сестра за гостин сіда, / Вдова бідна сестра не поспіва. / Що багата сестра мед-вино п'є, / Вдова бідна сестра слізеньки ллє [3, 35].

Про вдівця та злу мачуху записана пісня П. Гнедичем у 1914 р в с.Бацмани Роменського району: Лучче в морі втопиться, як удруге жениться. / Що з первою діти мав, / А з другою розігнав...[2, 28].

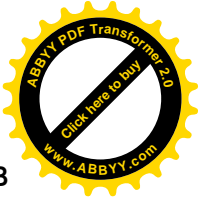
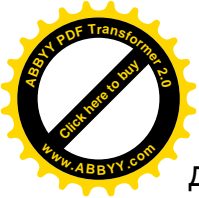

Так, поза увагою народної пісенності не залишається жодна грань людського життя. У ліричних піснях вона виступає в усій повноті ситуацій, суперечності почуттів, неоднорідності вражень. Але у кожній з них простежується ставлення народу до різних життєвих явищ, його оцінки подружньої невірності, сирітства, пияцтва та ін.; викриваються вади людського характеру, висловлюється співчуття знедоленим та убогим. Утверджується народна мудрість, що проявляється у перевазі духовних цінностей над матеріальними, здатності до співпереживання, вміння передати в пісні духовні здобутки попередніх поколінь.

Дослідники розрізняють зовнішній вияв почуттів героя через його дії, а також через внутрішній монолог. Подієвість є визначальною характеристикою психологічного зображення в українських ліричних піснях. Рівень самоусвідомлення, з одного боку, і рівень психологічного зображення, з іншого, зумовили досить невелику частку розкриття рефлексій ліричного героя у творах, зосередили увагу на особистісних стосунках, що не лише виявляють психологічні стани персонажа, а й окреслюють окремі риси характеру, особливості психологічного складу людини.

За визначенням М. Кравцова, під психологічним зображенням слід розуміти передачу художніми засобами душевного життя героїв, їх внутрішнього світу, переживань, почуттів, настроїв, думок, прагнень. Велику групу творів, що розкривають взаємні почуття хлопця і дівчини (нареченого і нареченої), становлять ті, композиція яких складається з кількох однотипних за будовою частин. Кожна частина присвячена одному з членів родини – батькові, матері, сестрі, братові – або роду загалом, а остання – милому (милій), і вона обов'язково протиставляється всім попереднім. О. Дей убачає у таких піснях принцип виділення уявно одиничного з маси, який, у свою чергу, є виявом психологічного прийому акцентування.

Шлях до виділеного лежить через певну градацію, і події у творі розвиваються за так званим "законом психологічної загати". "Душевний рух наштовхується на одну перепону, і з'являється психологічне напруження; далі на другу – напруження зростає, аж

доки не знаходить свого розв'язання. Найчастіше це відбувається в кінцевому епізоді пісні, що, як правило, є завершенням зображення дії чи стану головного героя або узагальнюючим підсумком ситуації" [1, 45].

Подібні пісні передають психологічний зв'язок: дівчина – її милий. Розширеним варіантом можна вважати твори, у яких з'являється паралельно ще один такий зв'язок: дівчина – нелюб. Протиставлення "милий – нелюб" у пісні увиразнює почуття, оскільки обидві частини, як правило, вкладаються у психологічну паралель структу Друга група пісень, окрім основного психологічного акценту, містить у собі додатково протиставлення дій родичів і дій хлопця (нареченого) у критичну (за логікою твору) для дівчини мить. Подібні пісні будуються за схемою: дівчина про щось просить батька, матір, брата, сестру, але вони не хочуть або не можуть виконати прохання, і тільки милий допомагає їй. Може бути прохання знайти загублений перстень чи щось інше – нікому з родичів це не вдається, а "миленький пішов, перстенець найшов". Поширенішим є мотив про порятунок потопаючої дівчини – батько, мати, брат і рід відмовляються її рятувати:

– Я тя, дитя, не врятую, / Моренька не зґрунтую – / Моренько широке, / До того глибоке.

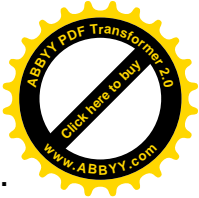
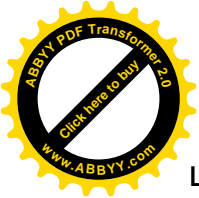
І лише милий зможе допомогти:

– Я тебе ізрятую, / Я моренько ізґрунтую! [6,67].

Ставлення ліричної героїні до милого й до нелюба опосередковане зображенням дії. Дівчина демонструє свої почуття: дозволяючи або не дозволяючи виконати певну дію відповідно милому і нелюбому чи сама виконує якісь дії щодо одного й іншого. Так, у пісні "Тонко древко калинонька" Марисенька сплітає три калинові віночки, які для нелюба

Повісила ж она височенько, / А сама стала далеченько: / – Підеш ти, мій нелюбонько, / Будеш дивив на вінонько, / Не знімай же ти вінонька... [6, 68].

Поширенішим зовнішнім проявом почуття до батьків, господарів дому чи просто старших за віком людей в українській традиції є поклін,

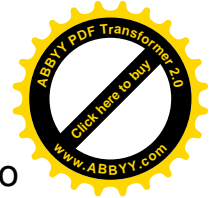
що й відобразилося у текстах ліричних обрядових (і не тільки) пісень. Майже в усіх обрядах – і календарного циклу, і родинного – на повітання чи прощання вклоняються. Знову ж таки, цей жест може виражати різні почуття, залежно від контексту. Це, наприклад, вислів удячності у колядках (за отримані подарунки), у весільних піснях – за ласку, любов, ніжність, якими оточували родичі сина чи дочку:

– Ой вертай, вертай, сивий коню, додому,/ Нех же ся я своєму батеньку уклоню [6,79].

Міжособистісні взаємини можуть передаватися і через ціннісне сприйняття світу, оточення. Ціннісна свідомість формується шляхом співвіднесення певного явища чи предмета з власною особою чи тією, до якої звертається мовець.

Висновки. Розглянуті аспекти психологічного зображення далеко не вичерпують його структури, проте дозволяють зауважити, що обрядові ліричні пісні – це особливе явище у фольклорній традиції, оскільки у своєму змісті несе одночасно й обрядову, і побутову, і поетичну функцію. Вони стали однією з перших у фольклорі форм самопізнання і самовираження внутрішнього світу людини, причому розвиток цього процесу зумовив і розвиток психологічного зображення. У ліричних обрядових піснях обряд виступає, з одного боку, поштовхом до вираження почуттів і переживань ліричного героя і приводом для їх висловлення, а з іншого – упливає на ці почуття й переживання, певною мірою зумовлює їх. Суттєвою ознакою саме обрядових ліричних пісень є прихований психологізм: емоційний і психологічний стан ліричного героя передається здебільшого через зовнішні обставини, через дії самого героя або вчинки людей, які його оточують, або виражається через своєрідні медіуми, якими можуть бути люди, тварини, рослини. Усе це дає змогу по-новому поглянути на поетику українських народних ліричних обрядових пісень.

Характеризуючи значення народної пісні та лірики в сучасній державі, можна зазначити те, що люди поступово перестають співати пісні, як це робили наші предки. Вони забули, що пісні – найкраще заспокійливе, можливість вилити всі свої страждання.

Народна ж пісня залишається надбанням людей старшого покоління, саме вони можуть розповісти нам історію створення того чи іншого твору, розповісти про героїв та заспівати для нас.

Завдяки представникам старших поколінь ми зараз маємо найбільші в Європі, а, можливо, навіть у світі збірки фольклору: пісень, дум, балад, приспівок, байок та інших видів народної творчості.

Щодо вивчення народних пісень та інших видів фольклору в сучасній школі, то на нашу думку, це потрібно зробити на загальнодержавному рівні, увівши українознавство та фольклористику українського народу окремим предметом в загальноосвітній школі. Вивчаючи даний предмет, педагогам потрібно, у першу чергу, звертати увагу на те, що це неоціненне надбання всього українського народу, що кожна пісня написана де сльозами, а де – навіть кров'ю, що це не просто пісня, яку співають наші бабусі – це історія нашого народу, виспівана в пісні. А, як відомо, без знання історії свого народу не можливо оцінити його сьогодення.

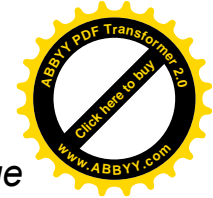
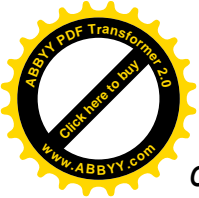
На майбутнє плануємо дослідити символіку ліричних пісень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дей О. Сторінки з історії української фольклористики. – К.: Наук. думка, 1975. – 272 с.
2. П'ятаченко С. Варіанти народних пісень із Роменщини у записах О. Потебні і П.Гнідича // О. Потебня та проблеми мови і культури: Зб. наук. праць // НАН України. Інститут мовознавства ім. О. Потебні / Відпов. ред. В. Франчук. – К., 2003.- 346 с.
3. П'ятаченко С. До народних джерел Сумщини. Хрестоматія. – Суми : МакДен, 2004 – 78с.
4. Семеног О. Український фольклор. – Глухів: ГДПУ, 1999. – 188 с.
5. Ткаченко А. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства) – К.: Правда Ярославичів, 1998. – 448 с.
6. Українські народні пісні в записах З. Доленги-Ходаковського.- Київ, 1974.
7. Франко І. Студії над українськими народними піснями. – Львів, 1913.
8. Чубинський П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной императорским Русским географическим обществом. Юго-Западный отдел. – СПб., 1872. – Т.3. – 486 с.

Кириленко Н.И. Эстетико-духовные убеждения украинцев в народных лирических песнях.

В статье рассматриваются особенности отображения мировоззрения украинского народа в лирических песнях. Анализируются лирические песни как самый молодой род песенного жанра. Особое внимание оказано развитию песен

слобожан, в особенности, Сумщины. Вычленяются поэтические изобразительные средства реализации в художественных текстах этических и эстетических убеждений украинцев.

Ключевые слова: мировоззрение, лирические песни.

Kirilenko N.I. The features of psychology reflection of the Ukrainian lyrics songs.

The peculiarities of Ukrainian nation's psychology reflection are analysed in the article. Analyzed lyrical songs as the youngest generation of song genre. Particular attention is provided to the development of songs slobozhan, especially Sumy. Singled poetic izobrazhatelnye vehicle for the artistic texts ethical and aesthetic beliefs of the Ukrainians.

Keywords: world view, lyric songs.

УДК 81'42:821.161.2

О. М. Мацько

Київський національний
університет ім. Тараса Шевченка

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ „ХУСТИНА” ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті здійснено лінгвокультурологічний аналіз поетичного твору Тараса Шевченка „Хустина”; до аналізу залучено канонічний текст – останній доопрацьований автором автограф тексту. Проілюстровано поетичну органічність Шевченкового фольклоризму.

Ключові слова: лінгвокультурологія, поетичний твір.

Постановка проблеми. Мова і культура як два знакових коди на взаємоперетинах і зв'язках на початку третього тисячоліття детермінували появу нової науки лінгвокультурології й актуалізували лінгвокультурологічні дослідження. Серед важливих аспектів наукових студій – аналіз змісту лінгвокультурем, у семантиці яких зосереджена вагома і актуальна культурна інформація і ціннісні орієнтири національного суспільства. Значний потенціал для декодування лінгвокультурної інформації містять твори українського фольклору і художньої літератури.

Аналіз актуальних досліджень. У лінгвокультурологічному аспекті висвітлюють мовні явища В. Жайворонек, Р. Зорівчак, Л. Мацько, О. Селіванова та ін. Національно зумовлені ціннісні орієнтири автора художнього твору як представника певної лінгвокультури окреслюють С. Бирик, В. Білоус, Н. Зайченко, О. Левченко, Н. Медвідь та ін. Лінгвокультуремними одиницями, які